

Sevara BEKMURADOVA,
O'zDSMI "Kino, televideniye va
radio rejissyorligi" kafedrası o'qituvchisi

OSIYO MAMLAKATLARIDA BOLALAR KINOSINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada Osiyo mamlakatlari, xususan, Xitoy, Hindiston, Turkiya va Eronda bolalar kinosining shakllanish va rivojlanish yo'llari, ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: kinematografiya, bolalar kinosi, adabiy asos, metafora, falsafiy mazmun, kinotil.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются становление и развитие детского кино в странах Азии, особенно в Китае, Индии, Турции и Иране, а также их специфические особенности.

Ключевые слова: кинематография, детский фильм, литературная основа, метафора, философское содержание, киноязык.

Abstract. This scientific article examines the formation and development of children's cinema in Asian countries, particularly in China, India, Turkey, and Iran, as well as their specific characteristics.

Keywords: cinematography, children's cinema, literary basis, metaphor, philosophical content, film language.

Yosh tomoshabinlar auditoriyasi haqida fikr yuritganda ekran san'ati mahsulotlarining ta'sirchanlik masalasi dolzarblik kasb etadi. Chunki bolalar olam, ularni o'rab turgan atrof-muhit haqidagi umumiy tushunchalar, shuningdek, ular taqlid qiladigan qahramonlari to'g'risidagi bilimlarini ekran mahsulotlaridan ham oladilar.

Bugungi kunda umuminsoniy va milliy g'oyalar singdirilgan bolalar filmlarini qayta tiklash mavzusi juda muhimdir. Bolalar vatanparvarlik tuyg'usi, mo'jizalarga ishonish, do'stlik qadri, odamlar bilan munosabatda o'zaro hurmat va iliqlik kabi muhim tushunchalarni filmlar orqali anglab, insoniy fazilatlarini singdirgan holda tarbiyalanadi. Yosh tomoshabinlar uchun avvalo to'g'ri film tanlash, o'sha filmni ular bilan birga tomosha qilish so'ngra film mazmuni haqida bolalar bilan suhbatlashish orqali ularda atrofda sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan

shaxsiy munosabat yuzaga kelib, o'z fikrlarini harakatlarida ifodalashni o'rganadilar.

O'zbekistonda bolalar kinosining vujudga kelishi o'tgan asrning 30-yillariga to'g'ri kelib, mazkur yo'nalishdagi ilmiy-tadqiqot ishlari asosan O'zbekiston Fanlar Akademiyasi San'atshunoslik instituti olimlari tomonidan olib borilgan [1;2]. Xususan, san'atshunoslik fanlari nomzodi, kinoshunos M.Mirzamuhamedovanning "O'zbekistonda bolalar kinosi" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi [3, c. 89–105] da mamlakatimizda ilk bolalar kinosining taraqqiyot davri o'rganilib, ilmiy ishning birinchi bobi Y.A'zamov ("Qilich" filmi), K.Yormatov ("Paxtaoy" filmi), Z.Sobitov ("Sahrodagi voqea" filmi), H.Fayziyev ("Koniyut siri" filmi), ikkinchi bobi Sh.Abbasov ("Sen yetim emassan", "Toshkent – non shahri" filmlari), D.Salimov ("Olmos", "Tog'lar chorlaydi", "Poyga avtomobilidagi dovyurak bolalar" filmlari),

E.Eshmuhammedov ("Nafosat" filmi), Q.Kamolova ("Achchiq danak" filmi), H.Axmar ("Qaldirg'ochlar bahorda qaytadi" filmi) kabi ijodkorlar tomonidan yaratilgan bolalar va o'smirlarga mo'ljallangan filmlar tahliliga, uchinchi bob esa o'zbek multiplikatsiyasining tug'ilishiga bag'ishlangan. Unda mustaqillik davriga qadar yaratilgan bolalar filmlarining mazmun-mohiyati, dramaturgiyasi va ularning tomoshabinga ta'siri masalalariga e'tibor qaratilgan.

Osiyo mamlakatlarida bolalar kinosining taraqqiyot bosqichlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ushbu mintaqa kinematografiyasi G'arbning ijobiy namunalari va milliy madaniyatni uyg'unlashtirgan holda o'z uslubini yaratishga muvaffaq bo'ldi. Bu xususiyatlarni anglash ba'zi mamlakatlar kinematografiyasi tarixini o'rganishni talab qiladi.

XX asr boshlarida Xitoy kino san'atida komediya va fantastik janrlar aralashmasi yetakchi o'rinni egallaganligi uni jahon kinematografiyasidan ajratib turgan va bu uslub haligacha saqlanib qolgan. 1922-yilda rejissyor Dan Duyu tomonidan suratga olingan "The Urchin" qisqa metrajli filmi yuqoridagi xususiyat aks etgan birinchi kartinalardan sanaladi.

1930-yillardan boshlab, ishlab chiqarilgan bolalar filmlarida asosiy e'tibor yosh avlodning ijtimoiy muammolarini hal qilishga qaratilgan. Masalan, Say Chushenning 1936-yildagi "Yo'qolgan qo'zilar" kinosi uchun g'oya 1932-yilda Shanxayda namoyish etilgan, keng jamoatchilik hamda tanqidchilarning olqishiga sazovor bo'lgan rejissyor Nikolay Ekkning ko'cha bolalari hayoti haqidagi "Hayotga yo'llanma" nomli filmi ko'rganidan so'ng paydo bo'lgan. "Yo'qolgan qo'zilar"da boy uyning sobiq xizmatkori Shanxay ko'chalarida kezib yuradigan sarson-sargardon yetimlarni o'z himoyasiga olgani haqida hikoya qilinadi. Rejissyorning ushbu filmida ilgari surgan fikri tashlandiq uysiz bolalarni himoya qilish va tarbiyalovchi jamiyatning ijtimoiy tizimidagi kamchiliklarini ko'rsatishdan iborat edi.

Shu davrda suratga olingan yana bir "... bolalar mavzusi ko'tarilgan "Kichik yetim qiz" filmi rejissyor Yan Syaochjun tomonidan yanada optimistik ruhda suratga olingan" [4, p. 76]. Kartina yetim qizning ko'chadagi hayoti real tasvirlanib, syujet finalida qiz o'zi a'zo bo'lgan Shanxay o'g'irlari to'ldasidan ajralib chiqishga va yangi hayot boshlashga o'zida kuch topa oladi. Ushbu kartinalar orqali jamiyatning ijtimoiy muammolarini ko'tarish, ularni hal qilish nuqtayi nazaridan Xitoy bolalar filmlari G'arb kinosiga

nisbatan chuqurroq ta'sirga ega ekanligini kuzatish mumkin.

Bu mintaqaning kichik tomoshabinlarga qaratilgan yana bir muhim kartinasini – yozuvchi Chen Lepinning mashhur komiksi asosida 1949-yil Chjao Min va Yan Gun tomonidan ishlangan "Etim San Maoning hikoyasi" (The story of orphan San Mao) film ekranizatsiya bo'lib, qahramon San Mao keyinchalik bu seriyadagi bir necha filmlarda ishtirok etadi. "...Kichkina yetim San Mao" personaji yillar davomida rivojlanib, yaramas ko'cha bolasidan Xitoy Kommunistik partiyasida sharaf bilan faoliyat olib boradigan vijdonli insonga aylanadi" [4, p. 77–78].

"1981-yilga kelib Xitoy bolalar kinostudiyasi tashkil etilgach, kichik yoshdagilar va o'smirlar hayotiga bag'ishlangan asarlarning salmog'i yanada ortdi. Yuqorida nomi keltirilgan ekran mahsulotlarining aksariyati jiddiy ijtimoiy mavzular va mafkuraviy g'oyalarga qaratilgan bo'lsa-da, keyingi davrlarda mamlakatda ishlab chiqarilgan bolalar filmlari zamirida hazil va nekinlik yotadi" [5].

"1960-yillarda Osiyoda yaratilgan asosiy bolalar filmlari qatoriga hindistonlik rejissyor, ssenarist, bolalar yozuvchisi Satyadjit Rayning "Gupi va Bagxining sarguzashtlari" (1969) filmi kiritilgan" [6, p. 55]. Ushbu mintaqaga doir bo'lgan yana bir film maktab-internatdagi o'smirlarning muhabbati, ayriliq va sog'inchi haqida hikoya qiluvchi "Daisy" (1988) filmi hisoblanadi. Hind kino ijodkorlari tomonidan yaratilgan "Abhayam" (1991) filmi 7-Xalqaro bolalar filmlari festivalida "Kumush fil" va hakamlar hay'atining maxsus xalqaro mukofoti bilan taqdirlangan. "Mira Nairning neorealistik uslubda suratga olingan "Salaam Bombay" (1988) kartinasida esa Mumbaydagi ko'cha bolalarining ayanchli hayoti, kattalarning kichiklarga nisbatan shafqatsiz munosabatlari haqida hikoya qilinadi" [6, p. 108]. Yosh tomoshabinlar uchun yaratilgan hind filmlari qatoriga Shekxar Kapurning "Masoom" (1983) hamda "Mr. India" (1987) filmlarini ham kiritish mumkin.

Turkiyada kinematografiya rivojlana boshlaganiga qaramay uzoq muddat davomida bolalar uchun alohida filmlar yaratilmagan. Biroq, tadqiqotchilar F.Şenler [7] va E.Düzcan [8] fikriga ko'ra, ilk turk kinolari barcha yosh toifasidagi tomoshabinlar uchun mo'ljallangan. Masalan, ayollarning e'tiborini tortish maqsadida romantik ishq sahnalari, erkaklarning diqqatiga jang epizodlari va kichik yoshdagilarning qiziqishlaridan kelib chiqib kulgili oshpaz, xizmatchi, yordamchi

kabi personajlardan foydalanishgan. Dastlabki ijodiy ishlar 20-asrning o'rtalariga kelib, katurachilarning qisqa metrajli animatsion filmlar yaratishi bilan boshlangan. Vedat Arning "Zeybek o'yini" (1949), Yuksek Unsalning "Bir zamonlar" (1957), "Nasriddin xo'ja" (1979) kabi animatsiyalari suratga olingan.

1960-yillarda mamlakatda TRT o'z faoliyatini boshlashi bilan turk kinematografiyasida rivojlanish boshlanib, bolalar filmlari xalq ertaklari, miflar va jahon bolalar adabiyoti namunalari asosida keng miqyosda yaratildi. "1970-yillarda yosh tomoshabinlar tomonidan sevib tomosha qilingan "Aysecik" va "Sezercik" kabi turkum filmlarda bolalarning sof va musaffo dunyosi aks ettirilgan. 2008-yil TRTda bolalar kanalining tashkil etilishi Turkiyada bolalar filmlarini ishlab chiqarishni yangi bosqichga ko'tardi.

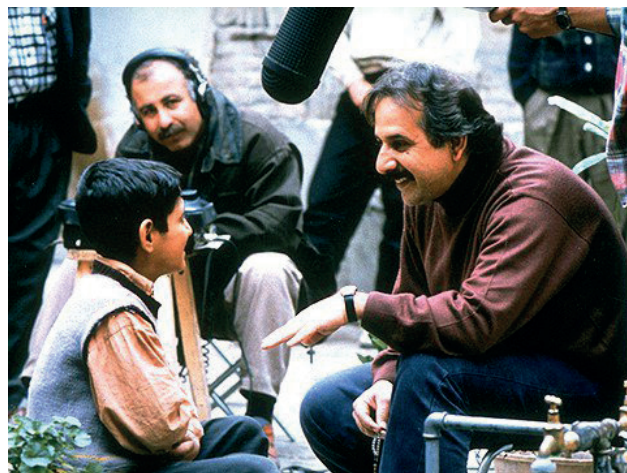
Bolalar kinosi haqida so'z yuritganda G'arb kinosidagi dramatik syujet va vizual effektlar o'rniga, hayotiy voqealar orqali bolalar ruhiyati, jamiyatning murakkab muammolarini ochib bera oladigan Eron kinosi haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir.

O'tgan asrning 90-yillarida Eron kino tarixida eng yaxshi bolalar mavzusidagi filmlar yaratildi. Eron kinematografiyasi dunyo kino maktablari orasida o'zining estetik va ma'naviy jihatlari bilan alohida o'rin tutadi. Siyosiy, ijtimoiy va diniy muhit ta'sirida shakllangan bu maktabda simvolizm, minimalizm, metaforalar va falsafiy mazmun kino tili orqali chuqur bayon etiladi.

Ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik, insoniy qadriyatlar kichik qahramonlarning ko'zlarida aks etadi. Ayniqsa, bolalarning oddiy va tabiiy ijrosi evaziga, katta dramatism bilan falsafiy mazmunni yetkazish Eron kinosining o'ziga xos jihatidir.

Abbos Kiarostaming "Do'stimning uyi qayerda?", Jafar Panohining "Oq shar", Majid Majidining "Osmon bolalari", "Jannat rangi" kabi filmlari nafaqat mamlakat balki butun dunyo kinematografiyasi tarixidagi eng yaxshi bolalar haqidagi ekran asarlari sirasiga kiradi.

Eron kinosining eng nufuzli ijodkorlaridan biri Abbas Kiarostami bo'lib, uning ijodida bolalar mavzusi alohida o'rin tutadi. **"Do'stimning uyi qayerda?"** (Where is the friend's house? 1987-y.) filmida ham bolalarning qarama-qarshi jamiyat va insoniy munosabatlari so'zsiz, minimalizm, metaforalar orqali namoyon qilinadi. A.Kiarostaming uslubi keyinchalik Eron kinosining yana bir zabardast vakili Majid Majidining ijodiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning filmlaridagi realizm va insonning ichki olamiga

Majid Majidi "Osmon bolalari" filmidagi bosh qahramon bilan suratga olish maydonida

nazar solish, ekrandagi vaqtni badiiy tasvirlash orqali kechinmalarni chuqurroq namoyon qilish texnikasi Majidining "Osmon bolalari" va "Jannat rangi" kartinalarida yaqqol aks etgan.

O'zbek tomoshabinlariga yaxshi tanish bo'lgan **"Osmon bolalari"** (Children of Heaven 1997-y.) filmi kinorejissyor va ssenarist Majid Majidining ijodiy faoliyatidagi eng sara asarlaridan biri hisoblanadi. Sodda syujet orqali insoniylikning chuqur qirralarini ochib berilganligi film badiiyatini tashkil etadi. Qahramon qizaloqning poyabzali yo'qolishi natijasida harakatga keladigan voqealar rivoji davomida ijtimoiy tengsizlik, mehr-muruvvat, bag'rikenglik, mas'uliyat kabi mavzular ko'tariladi.

Film syujeti bir qarashda juda sodda – poyabzalning bittaligi tufayli aka-singillarning uni almashib kiyib maktabga borib kelishlari, yo'qolgan oyoq kiyimni izlash davomida boshqa insonlarning turmushiga nazar tashlash, singlisiga yangi oyoq kiyim olib berish uchun Alining boshdan kechirganlari va hokazolar. Aslida poyabzal juda katta muammo emas, lekin muallif bolalarning o'sha oddiy bitta oyoq kiyimga bo'lgan ehtiyojlarini ko'rsatish orqali butun jamiyatdagi yetishmovchilikni o'ta ta'sirchan tarzda ifodalashga muvaffaq bo'lgan. Film finalidagi qahramonning "muvaffaqiyatsiz" g'olibligi esa ijtimoiy adolatsizlikka ishora sifatida asosiy dramatik nuqtani qo'yib bergan.

Majid Majidi rejissurasida ijtimoiy hayotni bolalar nuqtayi nazaridan tasvirlash asosiy o'rinni egallaydi. Uning kartinalaridagi xatti-harakatlarning sekin ritmda davom etishi tomoshabinga yosh qahramonlarning his-tuyg'ulari va ichki kurashlarini yanada chuqurroq his qilish imkonini beradi. Tasvirlardagi tabiiy yorug'lik va ranglar filmidagi muhitning realligini

aks ettirishga xizmat qiladi.

Rejissyorning navbatdagi filmi **“Jannat rangi”** (The Color of Paradise 1999-y.) da ham shu an’ana davomiyligini ko’rish mumkin. Kartina nafaqat tasviriy balki ma’naviy va emotsional jihatdan ham boy. Film ko’zlari ojiz bo’lgan Muhammad ismli bolakayning ta’sirchan hayotiy hikoyasidir. Bolaligining ko’p qismini yaqinlarining mehr-muhabbatidan uzoqda maxsus maktab-internatda o’tkazishga majbur bo’lgan Muhammad faqatgina ta’til paytida uyiga qaytishi mumkin. Uyda esa uni yaxshi ko’radigan mehribon opalari, buvisi va farzandiga butunlay befarq bo’lgan ota kutadi. Qahramonning onasi allaqachon vafot etgan, ota esa yangi turmush boshlash niyatida, lekin nogiron o’g’li uning uchun ortiqcha. Voqealar rivoji davomida Muhammadning otasi bilan o’zaro murakkab munosabati orqali uning jamiyatdagi o’rnini aniqlashga bo’lgan harakat ochib beriladi.

Muallifning nigohi tabiiy muhitni, ayniqsa tabiat manzaralarini lirik va vizual ta’sirchanlik bilan tasvirlaydi. Yorqin ranglar hayot, umid ramzlari. Tabiat manzaralari inson ma’naviyati bilan bog’liq falsafiy qarashlarga urg’u beradi.

*Majid Majidi "Jannat rangi"
(The Color of Paradise) filmidan kadr*

Eron kino san’atining bolalar obrazi orqali ijtimoiy muammolarni ko’rsatish, tabiiy ijro va falsafiy yondashuv kabi xususiyatlari yuqorida keltirilgan ijodkorlarning faoliyatida aniq namoyon bo’ladi. Ushbu filmlar rejissura, dramaturgiya, tasviriy yechim masalalarida bir-biri bilan uyg’unlashib, bolalar ko’zi bilan jamiyatning murakkab tuzilmalari, insoniy qadriyatlarni ta’sirchan tarzda ochib beradi. Bu esa eroni kinosi maktabining jahon san’atida tutgan o’rnini mustahkamlashda muhim rol o’ynadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston san’ati (1991–2001-yillar). O’zbekiston Badiiy akademiyasi. San’atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti. – Toshkent: Sharq, 2001. – 240 b.
2. Аннотированный каталог художественного кино Узбекистана 1925–2008. (В рамках инновационного проекта. Координатор – кандидат искусствоведения, доцент С.Хайтматова). – Ташкент: Санъат, 2009. – 240 с.
3. Мирзамухамедова М. Десткое кино Узбекистана: Автореферат дис. ... канд. искусствоведения. – Ташкент: 1976. – 20 с.
4. Wojcik-Andrews I. Children’s Films: History, Ideology, Pedagogy, Theory. – New York: Garland Publishing, 2000. – 257 p.
5. Pozzi L. The Revolution of a Little Hero: The Sanmao Comic Strips and the Politics of Childhood in China, 1932–1965. Dissertation. – Florence: European University Institute, 2014. – 312 p.
6. Ye T., Zhu Y. Historical dictionary of Chinese cinema. – Lanham: The Scarecrow Press, 2012. – 322 p. (e-book).
7. Şenler F. Animasyon tarihi, teknikleri ve Türkiye’deki yansımaları // Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. – 2005. – № 3.
8. Düzcan E. Çocuk Gözüyle Anlatmak: Sinemada Çocukluğun Büyüme Serüveni // TRT Akademi. – 2017. – T. 2, № 4.